

From Cherven' Towns to Curzon Line.

**The lands on the Middle Bug during the Middle Ages
and the historiographic perspective on the formation
of Poland's eastern border, the 18th-21st century**

Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona.

**Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich
oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski
w historiografii XVIII-XXI wieku**

U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ / FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS

Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Leipzig
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów

Rada Redakcyjna / Herausbergremium
Christian Lübke, Jerzy Maik, Andrzej Rozwałka

Redakcja Serii / Redaktion der Reihe
Matthias Hardt, Marcin Wołoszyn

Tom 3, część 1 / Band 3, Teil 1

From Cherven' Towns to Curzon Line.

**The lands on the Middle Bug during the Middle Ages
and the historiographic perspective on the formation
of Poland's eastern border, the 18th-21st century**

Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona.

**Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich
oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski
w historiografii XVIII-XXI wieku**

edited by
Marcin Wołoszyn

U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ / FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS
Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Leipzig
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów

Redakcja tomu / Herausgeber des Bandes

Marcin Wołoszyn

Sekretariat naukowy tomu / Redaktion des Bandes

Barbara Chudzińska przy współpracy / unter Mitwirkung von Juliane Sellenk

Recenzenci tomu / Rezensenten des Bandes

Jonathan Shepard, Thomas Wunsch

Tłumaczenia / Übersetzungen

język angielski/English: Anna Kinecka (s./S. 1-12, 31-157, 229-400), Anna Sosenko (s./S. 13-27, 401-442)

i/und Paweł Wit Zagórski (s./S. 443-534, 575-605)

język niemiecki/Deutsch: Joanna Kalicka (s./S. 161-227)

i/und Katarzyna Łyp, Juliane Sellenk, Doris Wollenberg (s./S. 537-573)

Skład / Layout

Irena Jordan

Obróbka graficzna / Graphik

Autorzy / Autoren oraz / sowie Irena Jordan, Jolanta Ożóg

Projekt okładki / Layout des Umschlages

Irena Jordan

Wyobrażenie na okładce / Photo auf dem Umschlag

Karta nr 358 z Kodeksu chlebnikowskiego (XVI w.) z fragmentem Kroniki Halicko-Wołyńskiej.

Rosyjska Biblioteka Narodowa w Petersburgu (sygn. F.IV.230);

por. artykuł Adriana Jusupovića, “Червень и иные грады”..., Рys. 4

Seite 358 aus dem Chlebnikov-Codex (16. Jh.) mit einem Fragment der Galizisch-Wolhynischen Chronik.

Russische Nationalbibliothek Sankt Petersburg (Sign. F.V.230);

vgl. hierzu den Beitrag von Adrian Jusupović, “Червень и иные грады”..., Abb. 4

Druk / Druck

Poligrafia Salezjańska, Kraków

Dystrybucja / Distribution

Leipziger Universitätsverlag

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów

© Copyright by Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Leipzig 2017

© Copyright by Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2017

© Copyright by Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017

ISBN: 978-3-96023-156-1

ISBN: 978-83-948237-9-5

ISBN: 978-83-936467-5-3

The present volume is the result of co-operation of institutions named here:

Leibniz Institute for the History and Culture
of Eastern Europe (GWZO), Leipzig

Institute of Archaeology and Ethnology
Polish Academy of Sciences, Warsaw

Institute of Archaeology
University of Rzeszów, Rzeszów

A publication financed by the Ministry of Science and Higher Education within the National Programme
for the Development of Humanities 2013-2019 / Sponsored by the:

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

**Bundesministerium
für Bildung
und Forschung**

CONTENTS

Marcin Wołoszyn

From Cherven' Towns to the Curzon Line – an introduction 13

I.1. CHERVEN' TOWNS AND THE POLISH-RUTHENIAN BORDERLAND IN THE MIDDLE AGES. AN ANALYSIS OF WRITTEN AND CARTOGRAPHIC SOURCES

Adrian Jusupović

„Червень и ины грады” or „гроды Червеньскыя”?

History of the domain of Cherven' in the written record (10th-13th century) 31

Andrzej Janeczek

The territorial organization in Western Rus' between High and Late Middle Ages 107

I.2. CHERVEN' TOWNS AND THE POLISH-RUTHENIAN BORDERLAND IN THE MIDDLE AGES AND IN MODERN TIMES. TOPONYMY AND ETHNOLOGY

Christian Zschieschang

Das früh- und hochmittelalterliche Siedlungsumfeld von Trepcza, Czeremno und Gródek
im Lichte der Toponomastik. Eine methodische und areale Standortbestimmung 161

Roman Chmelyk, Lech Mróz

New borders in the land of Cherven'. An anthropological study of a borderland 229

I.3. CHERVEN' TOWNS AND THE POLISH-RUTHENIAN BORDERLAND IN THE EYES OF ART HISTORIANS AND ARCHAEOLOGISTS BETWEEN THE 18TH AND 21ST CENTURY. THE HISTORY OF STUDIES

Mirosław P. Kruk

The contribution of Polish art historians to studies on Byzantium, Kievan Rus'
and the Polish-Ruthenian borderland 281

Aleksandr Musin, Marcin Wołoszyn

The birth of a myth. The first identification of Cherven' and descriptions of the hillfort at Czeremno
and its hinterland in 19th-century accounts 401

Marcin Wołoszyn

The Polish-Ruthenian borderland, including the Cherven' Towns in the research of Polish, Ukrainian,
Russian, and German archaeologists and historians in the 20th and the 21st century. Selected issues 443

I.4. RECOLLECTIONS OF PARTICIPANTS IN THE EXCAVATION WORK CARRIED OUT ON THE TERRITORY OF THE CHERVEN' TOWNS (1952-1955)

Andrzej Abramowicz Die Červenischen Burgen 1952-1955. Erinnerungen eines Forschungsteilnehmers	537
Jerzy Gąsowski Die Červenischen Burgen 1952-1955. Erinnerungen eines Forschungsteilnehmers	565
Jerzy Okulicz-Kozaryn, Marcin Wołoszyn Archaeological research on Cherven' Towns (1952-1955). An interview with Professor Dr Jerzy Okulicz-Kozaryn	575
Konrad Jażdżewski Cherven' Towns (1952-1955). The recollections of a research participant	601

I.5. INDEXES (CONCORDANCES) AND THE LIST OF INSTITUTIONS THAT PERMITTED TO PUBLISH COPYRIGHTED GRAPHIC MATERIALS

Barbara Chudzińska, Iwona Florkiewicz, Andrzej Janeczek, Adrian Jusupović, Mirosław P. Kruk, Aleksandr Musin, Magdalena Rzucek Index (concordance) of personal names	609
Barbara Chudzińska, Iwona Florkiewicz, Andrzej Janeczek, Katarzyna Kuźniarska, Aleksandr Musin Index (concordance) of geographic and historical names	657
Marcin Wołoszyn The list of institutions that permitted to publish copyrighted graphic materials	717

SPIS TREŚCI

Marcin Wołoszyn Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona – wprowadzenie	21
I.1. GRODY CZERWIEŃSKIE, POGRANICZE POLSKO-RUSKIE W WIEKACH ŚREDNICH. ANALIZA ŹRÓDEŁ PISANYCH I KARTOGRAFICZNYCH	
Adrian Jusupović „Червень и ины грады” czy też „гроды Червеньскыя”? Dzieje ziemi czerwieńskiej w źródłach pisanych X-XIII wieku	59
Andrzej Janeczek Organizacja terytorialna zachodnich ziem Rusi pomiędzy pełnym i późnym średniowieczem	125
I.2. GRODY CZERWIEŃSKIE, POGRANICZE POLSKO-RUSKIE W WIEKACH ŚREDNICH I WSPÓLCZEŚNIE. TOPONOMASTYKA I ETNOLOGIA	
Christian Zschieschang Osadnictwo wokół Trepczy, Czerмна i Gródka we wczesnym średniowieczu okiem językoznawcy. Uwagi metodyczne i analiza przestrzenna	185
Roman Czmęlyk, Lech Mróz Nowe granice na dawnej ziemi czerwieńskiej. Antropologiczne badania pogranicza	247
I.3. GRODY CZERWIEŃSKIE, POGRANICZE POLSKO-RUSKIE W UJĘCIU HISTORYKÓW SZTUKI I ARCHEOLOGÓW W XVIII-XXI WIEKU. DZIEJE BADAŃ	
Mirosław P. Kruk Wkład polskich historyków sztuki w badania nad Bizancjum, Rusią Kijowską i pograniczem polsko-ruskim	303
Aleksandr Musin, Marcin Wołoszyn Narodziny mitu. Pierwsza identyfikacja grodu Czerwień, opis grodziska w Czermnie i jego zaplecza w relacjach z XIX wieku	415
Marcin Wołoszyn Pogranicze polsko-ruskie, w tym Grody Czerwieńskie w badaniach polskich, ukraińskich, rosyjskich i niemieckich archeologów i historyków w XX-XXI wieku. Wybrane problemy	467

I.4. WSPOMNIENIA UCZESTNIKÓW PRAC WYKOPALISKOWYCH NA TERENIE GRODÓW CZERWIEŃSKICH (1952-1955)

Andrzej Abramowicz Grody Czerwieńskie (1952-1955). Wspomnienia uczestnika badań	547
Jerzy Gąsowski Grody Czerwieńskie (1952-1955). Wspomnienia uczestnika badań	569
Jerzy Okulicz-Kozaryn, Marcin Wołoszyn Badania archeologiczne Grodów Czerwieńskich w latach 1952-1955. Rozmowa z profesorem dr. hab. Jerzym Okuliczem-Kozarynem	587
Konrad Jażdżewski Grody Czerwieńskie (1952-1955). Wspomnienia uczestnika badań	603

I.5. INDEKSY (KONKORDANCJE) ORAZ LISTA INSTYTUCJI, KTÓRE ZGODZIŁY SIĘ NA PUBLIKACJĘ RYCIŃ ORAZ ZDJĘĆ CHRONIONYCH PRAWEM AUTORSKIM

Barbara Chudzińska, Iwona Florkiewicz, Andrzej Janeczek, Adrian Jusupović, Miroslaw P. Kruk, Aleksandr Musin, Magdalena Rzucek Indeks (konkordancja) nazw osobowych	609
Barbara Chudzińska, Iwona Florkiewicz, Andrzej Janeczek, Katarzyna Kuźniarska, Aleksandr Musin Indeks (konkordancja) nazw geograficznych i historycznych	657
Marcin Wołoszyn Lista instytucji, które zgodziły się na publikację rycin oraz zdjęć chronionych prawem autorskim	719

*From Cherven' Towns to Curzon Line
Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona*

M. Wołoszyn (ed.)

U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 3,1
Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa 2017, vol. I, p. 13-27

**FROM CHERVEN' TOWNS TO THE CURZON LINE
– AN INTRODUCTION**

Cherven' Towns appear on the pages of the *Primary Rus' Chronicle* only twice, in the descriptions of the events of 1018 and 1031¹.

Even so, the term is very well known to Polish, as well as East European (especially Ukrainian) Readers. It appears not only in scholarly works², but also in Polish textbooks for primary and secondary schools³, as is also the case in Ukraine⁴. References to Cherven' Towns can be found in political commentary texts on Poland' contemporary relations with its eastern neighbours, for instance in the texts of Tadeusz Isakowicz-Zalewski, a Catholic priest⁵, and Ziemowit Szczerek, a traveller and a writer⁶. The conflicts over the region of Cherven' Towns in 981, 1018 and 1031 are recalled in connection with Polish relations with Eastern Europe and Rus'/ Russia; this is the view presented e.g. by Andrzej Nowak, who discussed contemporary dangers related to Putin's policies in the *Gość Niedzielny (The Sunday Guest)*⁷.

¹ *Лаврентьевская летопись*, Полное собрание русских летописей, Москва⁴ (Языки русской культуры) 2001, vol. I, a. 6526/1018, col. 144, a. 6539/1031, col. 150; *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*, S. H. Cross, O. P. Sherbowitz-Wetzor (ed.), Cambridge Massachusetts (The Medieval Academy of America) 1953, p. 132, 136.

Abbreviations used in the present chapter correspond to the following publishers: GWZO – Leipzig Centre for the History and Culture of East Central Europe (publications from 2016 and earlier), Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe (publications from 2017)/IAE PAN – Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences/IA UR – Institute of Archaeology, University of Rzeszów.

² Cf. recently: K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992-1025)*, Wrocław (Wydawnictwo Chronicon) 2014, p. 267-285; P. Urbańczyk, *Bolesław Chrobry – lew ryczący*, Toruń (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika) 2017, p. 68-72. Of course, remarks about Cherven' Towns can also be occasionally found in the works of British, German, Russian or Ukrainian scholars, cf. e.g.: А.Б. Головкин, *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.*, Киев (Наукова Думка) 1988, p. 6-40; А.В. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX-XII вв.*, Москва (Языки русской культуры), 2001, p. 398-405; Ch. Lübke, *Außenpolitik im östlichen Mitteleuropa: Expansion und Hegemonie am Beispiel Polens und des Landes Halicz-Volyn' (bis 1387)*, [in:] T. Wunsch, A. Patschovsky (eds.), *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, Vorträge und Forschungen 59, Sigmaringen (Jan Thorbecke Verlag) 2003, p. 21-58, hier p. 28; E. Mühle, *Die Piasten. Polen im Mittelalter*, München (Verlag C.H. Beck) 2011, p. 30; Л.В. Войтович, *Галич у політичному житті Європи XI-XIV ст.*, Львів (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) 2015, p. 246-252; J. Shepard, *Anglo-Danish 'empire-building', Rus and Byzantium: a background for Boleslaw Chrobry?*, [in:] L. Słupecki, P. Sierżęga, A. Rozwałka, M. Dzik (eds.), *Recepcja i odrzucenie. Kontakty międzykulturowe w średniowieczu*, Materiały V-go Kongresu Mediewistów Polskich 1, Rzeszów (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego) 2017, p. 107-134, hier p. 125.

³ Cf. e.g.: a textbook for the fifth grade of elementary school: R. Lolo, A. Pieńkowska, R. Towalski, *Historia i społeczeństwo. Historia wokół nas. Podręcznik dla szkoły podstawowej, klasa 5*, Warszawa (Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne) 2009, p. 126; a textbook for the first grade of lower secondary school: St. Roszak (ed.), *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum*, Straszyn (Wydawnictwo Nowa Era), 2009, p. 205; a textbook for general upper secondary school and technical upper secondary school: R. Kulesza, K. Kowalewski, *Zrozumieć przeszłość. Starożytność i średniowiecze. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, Warszawa (Wydawnictwo Nowa Era) 2013, p. 322-323.

⁴ Р.Д. Лях, Н.Р. Термінова, *Історія України. З найдавніших часів до XV ст.* Підручник для 7-го класу середніх шкіл, Київ 2000 (Генеза), p. 126; В. Я. Білоцерківський, *Історія України*, Київ (Центр учбової літератури) 2007, p. 32.

⁵ T. Isakowicz-Zalewski: <http://www.klubinteligencjipolskiej.pl/2015/08/ks-tadeusz-isakowicz-zaleskinie-bedzie-pojednania-bez-prawdy> (accessed on: 20.12.2017).

⁶ Z. Szczerek, *Tatuaż z tryzubem*, Wołowiec (Wydawnictwo Czarne) 2015, p. 55.

⁷ Cf. A. Nowak, *Początek sporu o Europę wschodnią*, *Gość niedzielny* 20 (2014); <http://gosc.pl/doc/1999421.Poczatek-sporu-o-Europe-Wschodnia> (accessed on: 20.12.2017).

Andrzej Nowak is, of course, the author of numerous strictly academic publications about Eastern Europe, but his article addressed to a more general audience is deliberately referred to here. *Gość Niedzielny (The Sunday Guest)* is a Polish weekly Catholic magazine, established in 1923.

Let me note the emphasis placed by Nowak on the local, neighbourly nature of the dispute over Cherven' Towns and his view that this dispute should not be associated with the (neo)imperial policies currently pursued by Moscow.

Cherven' Towns, like e.g. Sviatovid, also attract history lovers, sometimes quite controversial ones⁸. So-called history re-enactment groups also show an interest in this region (term); the names of at least a few of them contain references to the Cherven' Towns⁹.

It seems that Cherven' Towns owe their popularity mainly to the fact that mentions about them appear in the context of events related to the first historical members of the Piast and Rurik dynasties. *Die Suche nach den Ursprüngen* are, of course, important not only to Western Europeans¹⁰. The reign of Mieszko I of Poland and his son is as interesting to Poles as the reign of Vladimir the Great and Yaroslav the Wise are to Belarussians, Russians and Ukrainians. The term Cherven' Towns is quite commonly treated as an earlier variant of the term Red Rus'; although this is probably erroneous¹¹, it means that the Towns can be perceived as a sort of synonym (prefiguration) of the highly mythologised Polish Eastern Borderlands (*Kresy*)¹². In this interpretation, Cherven' becomes the stronghold of Polish culture, defending Poland against the barbarian East. Perhaps the best example of such an understanding of this term is the view of Adam Szczerbowski, a Polish language and culture teacher in Hrubieszów, who wrote about the events of 981 in the *Przegląd Lubelsko-Kresowy (The Lublin and the Eastern Borderlands Review)* in 1925: "We know not [...] the names of Mieszko's knights, who fought here, a hundred men against ten hundred enemies, as was the Polish war custom, to give their blood to the eternally living heart of this land for the first time in historical times; we will also never know the details of the battles fought by these fair-haired giants, whose bones now sleep under a thick layer of black earth in the great silence of a thousand years of rest"¹³.

It seems that we can conclude without any exaggeration that Cherven' Towns can be listed among Polish so-called places of memory (*lieux de mémoire*)¹⁴.

It was the conviction that the subject of Cherven' Towns is so important to the general public that determined the form of this volume. Articles written by historians have long been appearing in synthetic works on specific archaeological sites, such as the early medieval hillforts in Łęczyca¹⁵ and Stradów¹⁶. However, in the case of studies on Czeremno and Gródek, contributions written by non-archaeologists are exceptionally comprehensive.

The intention of the editor of the book *From Cherven' Towns to Curzon Line* (who is also the project leader of *The golden apple of Polish archaeology* grant) was to prepare a study presenting the problems of the Polish-Ruthenian borderlands from an interdisciplinary, as well as diachronic, perspective.

In archaeology, the interdisciplinary approach equals first of all openness to collaboration with representatives of sciences more natural than archaeology, such as physical anthropologists or geologists.

⁸ Cf. e.g.: <https://slowianowierstwo.wordpress.com/2014/10/02/grody-czerwienskie-monumentalne-falszerstwo-historii/> (accessed on: 20.12.2017).

⁹ Cf. Drużyna Grodów Czerwieńskich (Drużyna of the Cherven' Towns: <https://www.facebook.com/Druzyna-Grodow-Czerwieńskich-296891560354574/> // <http://woje.pl> (accessed on: 20.12.2017); see also Drużyna Grodów Czerwień (Drużyna of the Cherven' Hillfort): <https://www.facebook.com/Stowarzyszenie-Rekonstrukcyjno-Historyczne-Druzyna-Grodow-Czerwień-1806045523058675/> (accessed on: 20.12.2017).

¹⁰ Cf. W. Pohl (ed.), *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse 322, Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) 2004.

¹¹ Cf. A. Janeczek, *Ruś Czerwona – perypetie z nazwą*, [in:] V. Nagirnyy (ed.), *Ruś w epoce najazdów mongolskich*, Colloquia Russica 1.3., Kraków (Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego) 2013, p. 227-229.

¹² The term "Kresy" (Eng.: "Polish Eastern Borderlands") appeared in the mid-19th century and originally referred to the eastern peripheries of the Polish-Lithuanian Commonwealth, i.e. the First Polish Republic. Quickly this concept started to denote all the lands of the former Polish Republic that were incorporated directly into the Russian Empire and not to the Kingdom of Poland created at the Congress of Vienna. Very fast this concept became strongly emotionally loaded, as referring to a part of the homeland lost by Poles; on the idea of "Kresy" cf. J. Kolbuszewski, *Kresy*, Wrocław (Wydawnictwo Dolnośląskie) 1996; W. Benecke, *Die Kresy – ein Mythos der polnischen Geschichte*, [in:] H. Hein-Kircher, H. Henning Hahn (eds.), *Politische Mythen im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa*, Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 24, Marburg (Verlag Herder-Institut) 2006, p. 257-266; see also M. Aust, *Polen und Russland im Streit um die Ukraine. Konkurrierende Erinnerungen an die Kriege des 17. Jahrhunderts in den Jahren 1934 bis 2006*, Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 74, Wiesbaden (Otto Harrassowitz Verlag) 2009; A.V. Wendland, *Stadtgeschichtskulturen. Lemberg und Wilna als multiple Erinnerungsorte*, [in:] M. Aust, K. Ruchniewicz, S. Troebst (eds.), *Verflochte Erinnerungen. Polen und seine Nachbarn im 19. und 20. Jahrhundert*, Visuelle Geschichtskultur 3, Köln-Weimar-Wien (Böhlau) 2009, p. 31-60.

¹³ A. Szczerbowski, *Grody Czerwieńskie w ziemi nadbużańskiej. W dziewięćsetną rocznicę śmierci Bolesława Chrobrego*, *Przegląd Lubelsko-Kresowy* 1925:9, p. 1-15, hier p. 4.

¹⁴ For this term see P. Nora, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Fischer Taschenbücher Allgemeine Reihe 12295, Berlin (Fischer-Taschenbuch-Verlag) 1998; Z. Wóycicka, *Pamięć społeczna. Aktualne dyskusje i nurty badawcze*, [in:] S. Gawlas, P. Żmudzki (eds.), *Symboliczne i realne podstawy tożsamości społecznej w średniowieczu*, Warszawa (Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego) 2017, p. 102-120.

¹⁵ R. Grygiel, T. Jurek (eds.), *Początki Łęczycy*, Łódź (Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi) 2014, vol. I-III.

¹⁶ A. Buko (ed.), *Stradów – wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, *Polskie Badania Archeologiczne* 36, Kraków (IAE PAN) 2007, vol. I.

Representatives of natural¹⁷ and technical sciences¹⁸ have also been participating in the ongoing studies on Cherven' Towns. However, in this volume the Reader will also find voices of archaeologists and other representatives of the humanities: anthropologists of culture, medieval historians, historians of historiography, art historians and linguists. Texts written by contemporary scholars have been supplemented with recollections of some participants in the excavations in Czeremno and Gródek in 1952-1955. I hope that as a result the volume will prove to be an interesting publication.

The comprehensive study of Adrian Jusupović¹⁹ presents an analysis (one more in Central European historiography) of written accounts on Cherven' and Volyn' in the 10th-13th century. Although the historian discussed the events of the 10th-13th century at length, he focused on an analysis of the so-called *Galician-Volhynian Chronicle*, which is the key source for the history of the 13th century, in particular the rule of Daniel of Galicia (1201-1264). By itself, the source cannot throw much light on the chronology of the events in the second half of the 10th- the first half of the 11th century but it is of fundamental importance for the reconstruction of the geography of events during that period. The significance of the *Galician-Volhynian Chronicle* for attempting to locate Cherven' was fully appreciated already by Nikolai Karamzin, the discoverer of the Hypatian codex, which includes the *Chronicle*²⁰. Coincidentally, Adrian Jusupović's study on Cherven' is coming out at the same time as a critical edition and the first Polish translation of the *Galician-Volhynian Chronicle*, which have been prepared by the historian together with Dariusz Dąbrowski²¹. There is no doubt that the only way to ultimately resolve the issue of the identification of Cherven' with Czeremno is to conduct further excavation work²². It is worth stressing here that Adrian Jusupović successfully followed the evolution of the spelling of the name Cherven' in manuscripts from the 14th-16th century (Червѣнь-Червьнь-Чермно), which is a new factor in the identification of Cherven' with the embankments on the river Huczwa!

The 14th and 15th century were the period of enormous changes in East Central and Eastern Europe, including the lands on the Middle Bug. Certainly, the most important event which determined the history of the region in the Late Middle Ages was the Mongol invasion of Europe. The capture of Kiev (December 1240) and other cities was a major blow which weakened Kievan Rus'. From the point of view of Western Rus', the death of Daniel of Galicia (1264), the last distinguished member of the Rurik dynasty in this region²³, was of fundamental importance. Initially, Lithuania was the beneficiary of the mentioned events²⁴, followed by the Piast dynasty and finally, the Jagiellonian dynasty reigning in Cracow and Vilnius²⁵. The changes on the highest step

¹⁷ Cf. e.g.: A. Lisowska-Gaczorek, S. Kozieł, B. Cienkosz-Stepańczak, K. Mądryk, J. Pawlyta, St. Gronkiewicz, M. Wołoszyn, K. Szostek, *An analysis of the origin of an early medieval group of individuals from Gródek based on the analysis of stable oxygen isotopes*, Homo. Journal of comparative human biology 67 (2016), p. 313-327; M. Wołoszyn, I. Florkiewicz, A. Jusupović, M. Michalik, M. Paszkowski, A. Kuligiewicz, M. Osiadacz, S. Pavlenko, A. Tomaševskij, *Między skryptorium a laboratorium. Prześlik z Czeremna (badania 1952 roku) w świetle analiz archeologicznych, geologicznych i paleogeograficznych*, [in:] B. Chudzińska, M. Wojenka, M. Wołoszyn (eds.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, Kraków-Rzeszów 2016 (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego) 2016, p. 597-612.

¹⁸ Cf. e.g.: A. Garbacz-Klempka, M. Wardas-Lasoń, *Czeremno – analysis of selected slag. Preliminary remarks = Czeremno – analiza wybranych żużli. Uwagi wstępne* [in:] M. Florek, M. Wołoszyn (eds.), *The early medieval settlement complex at Czeremno in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czeremnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 2:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR) 2016, vol. I, p. 531-552.

¹⁹ The names of co-authors of this volume are spaced-out.

²⁰ On the subject of Karamzin and his attempts to locate Cherven' see, in the present volume: A. Musin, M. Wołoszyn, *The birth of a myth. The first identification of Cherven' and descriptions of the hillfort at Czeremno and its hinterland in 19th-century accounts = Narodziny mitu. Pierwsza identyfikacja grodu Czerwień, opis grodziska w Czeremnie i jego zaplecza w relacjach z XIX wieku*, [in:] M. Wołoszyn (ed.), *From Cherven' Towns to Curzon Line. The lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th - 21st century = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeżenie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII-XXI wieku*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 3:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR), vol. I, p. 405-448.

²¹ *Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana). Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*, D. Dąbrowski, A. Jusupović (ed.), Monumenta Poloniae Historica. S.N. II. 16, Kraków-Warszawa (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk/Polska Akademia Umiejętności) 2017; *Kronika halicko-wołyńska: kronika Romanowiczów*, D. Dąbrowski, A. Jusupović (ed.), Kraków-Warszawa (Avalon) 2017.

²² This is indeed admitted by historians, both the luminaries of Polish medieval studies (A. Poppe, *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, Studia Wczesnośredniowieczne 4 [1958], p. 227-300, hier p. 228-229; G. Labuda, *Głos w dyskusji*, [in:] M. Parczewski [ed.], *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów [Muzeum Okręgowe w Rzeszowie] 1996, p. 27-28) and historians from the generation which is just starting off on its academic path (K. Kollinger, *Odkrycia w Bodzi w kontekście wydarzeń na Rusi przelomu I i II tysiąclecia*, [in:] A. Buko [ed.], *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków Państwa Polskiego*, Warszawa [IAE PAN] 2016, p. 41-49, hier p. 48).

²³ D. Dąbrowski, *Król Rusi Daniel: biografia polityczna (ok. 1201-1264)*, Kraków (Wydawnictwo Avalon T. Janowski) 2012.

²⁴ S.C. Rowell, *Lithuania ascending. A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*, Cambridge (Cambridge University Press) 2004.

²⁵ R. Frost, *The Oxford History of Poland-Lithuania*, Oxford (Oxford University Press) 2015, vol. I, *The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385-1569*.

of the political ladder were accompanied by ones visible on the regional level, including the Upper and Middle Bug. Andrzej Janeczek's study focuses on presenting the latter. One of his most important goals is to reconstruct the old hillfort structures in the later territorial divisions from the second half of the 14th and 15th c.²⁶

The third category of sources, alongside archaeological and written ones, which is used in studies on the Polish-Ruthenian borderlands are linguistic data, including place names. In the last decades, a lot of attention was given to the Polish-Ruthenian borderlands by Polish linguists, Barbara Czopek-Kopciuch²⁷, Jerzy Nalepa²⁸ and Władysław Makarski²⁹. In this volume, a slightly different perspective on this issue is offered by Christian Zschieschang, a German scholar who specialises in the Slavic-Germanic borderlands in present-day eastern Germany³⁰. He presents the findings of his studies on three regions in the Polish-Ruthenian borderlands: the areas near Czeremno, Gródek and Sanok. We hope that the analysis will prove interesting also from the methodological point of view.

Although this book is devoted to the Middle Ages, it deliberately refers in the title to the so-called Curzon Line, i.e. the line formally drawn by the British politician George Nathaniel Curzon (1859-1925), which the eastern border of Poland follows today³¹. The editor's ambition was not only to present disputes about the past but also the present of the lands on the Middle Bug. Two anthropologists of culture, Roman Chmelyk and Leszek Mróz, took on this task, referring back to their earlier studies on the region on the Upper San river³². During the existence of the Warsaw Pact, the border between Poland and Ukraine (which was part of the USSR), following the Curzon Line, was one of the most-guarded ones in post-war Europe (as attested by the recollections of Konrad Jażdżewski and Andrzej Abramowicz published in this volume). Roman Chmelyk and Leszek Mróz wrote about the Polish-Ukrainian contacts in the 20th century³³; about the present of the Polish-Ukrainian border; and about the river Bug trying to (again) connect rather than divide. Their reflections on the 'phantom' border between Belarus and Ukraine are also very interesting³⁴.

The following analyses focus on the history of studies on Cherven' Towns. In the case of Czeremno and Gródek, it was impossible to restrict the analyses to merely collecting anecdotes about the studies carried out in 1952-1955.

Stefan Maria Kuczyński begins his study on the oldest eastern border of Poland, including Cherven' Towns, published in *Księga Tysiąclecia (The Millennium Research on the Early Polish State; 1962)*, in this way: "It has so happened in historiography so far that whenever the pens of Polish, Russian, Ukrainian, or

²⁶ It should be noted that Andrzej Janeczek presented a detailed study on Cherven' and Czeremno in the light of an analysis of written and cartographic sources in his work published in 2016; cf. A. Janeczek, *The landscape of the region around Cherven'-Czeremno in the Late Medieval and the Early Modern Period = Krajobraz okolic Czerwień-Czeremno w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności*, [in:] M. Florek, M. Wołoszyn (eds.), *The early medieval settlement complex at Czeremno in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czeremnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, U Źródła Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 2:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR), p. 141-194.

In 2018 a similar study on Gródek-Volyn' is planned to come out.

²⁷ B. Czopek, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*, Prace Instytutu Języka Polskiego 67, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź (Zakład Narodowy im. Ossolińskich/Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk) 1988.

²⁸ J. Nalepa, *Prapolski bastion toponimiczny w bramie Przemyskiej i Łędzanie*, *Onomastica* 36 (1991), p. 5-45; J. Nalepa, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV a archaiczne hydronimy i toponimy. Weryfikacja 'werifikacji'*, *Slavia Antiqua* 41 (2000), p. 27-48; J. Nalepa, *Pierwotna granica między Słowiańszczyzną zachodnią a wschodnią w świetle archaicznych hydronimów na *-y : -ew*, *Slavia Antiqua* 42 (2001), p. 9-50.

²⁹ W. Makarski, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin (Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego) 1996.

³⁰ Cf. recently Ch. Zschieschang, *Das Hersfelder Zehntverzeichnis und die frühmittelalterliche Grenzsituation an der mittleren Saale. Eine namenkundliche Studie*, *Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa* 52, Köln-Weimar-Wien (Böhlau Verlag) 2017.

³¹ The basic information on this topic can be found in Marcin Wołoszyn's article in this volume; cf. M. Wołoszyn, *The Polish-Ruthenian borderland, including the Cherven' Towns in the research of Polish, Ukrainian, Russian, and German archaeologists and historians in the 20th and the 21st century. Selected issues = Pogranicze polsko-ruskie, w tym Grody Czerwieńskie w badaniach polskich, ukraińskich, rosyjskich i niemieckich archeologów i historyków w XX-XXI wieku. Wybrane problemy*, [in:] M. Wołoszyn (ed.), *From Cherven' Towns to Curzon Line. The lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th-21st century = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII-XXI wieku*, U Źródła Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 3:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR), vol. I, p. 449-540.

³² Cf. R. Czmelyk, L. Mróz, *Pamięć przedzielona rzeką*, [in:] M. Zowczak (ed.), *Na pograniczu 'nowej Europy'. Polsko-ukraińskie sąsiedztwo*, Warszawa (Wydawnictwo DIG) 2010, p. 65-96.

³³ According to the editor of this volume, it would be worth preparing a short biographical note about the person in question when quoting statements made by controversial figures such as Volodymyr Kubiyovych (the head of the Ukrainian Central Committee, collaborator with the German occupation authorities and a radical enemy of Poles); for Kubiyovych see recently P. Markiewicz, *Volodymyr Kubiyovych's Ethnographic Ukraine: Theory into Practice on the Western Okrainy*, *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 64:2 (2016), p. 228-259.

³⁴ While reading this essay we should remember that it was written prior to Russia's aggression in Ukraine (2014). It is quite likely that the policy of Vladimir Putin, as well as other events of recent years, may lead to the restoration of the definition of the border as a closely guarded barrier.

even Czech historians started to describe the early medieval history of the lands in the borderline strip between Poland and Rus', the objective calmness of those scholars almost always turned into a more or less strong desire to draw the furthest possible eastern or western border, respectively, for their nation³⁵. The question about the location of Cherven' Towns and the national character of the original inhabitants of this region took on a not altogether academic character already due to the common association of Poles with the Lechites from the mention about Volodimir's expedition in 981. The fact that Polish borders changed so profoundly over the last millennium; the partitions of Poland; the conflict-provoking establishment of several modern nations on the territory of pre-partitioned Commonwealth of Poland (especially the Polish-Ukrainian and Polish-Lithuanian conflicts); and later on both 20th-century totalitarianisms meant that successive generations of historians and archaeologists examining the issue of Polish-Ruthenian relations and the Polish-Ruthenian borderlands did not always find it easy to avoid answering the question: *What past does the future need*³⁶?

It is for this reason that research on the history of studies is such an important element of the *Golden apple of Polish archaeology* project. Katarzyna Błachowska, a historian specialising in studies on Polish and East European historiography, presented the history of studies on the Polish-Ruthenian borderlands in a very comprehensive analysis³⁷. The dispute over the Cherven' Towns and Red Rus' might be presented in the context of other great discussions in European historiography³⁸. Katarzyna Błachowska approach has no such broad comparative perspective, but it is worth emphasising that it is the very first such comprehensive study devoted to this matter. I have no doubts that it provides many new determinations. The first attempts to identify Czeremo as Cherven' and Gródek as Volyn' were presented by Aleksandr Musin and Marcin Wołoszyn, archaeologists who have also studied the history of this discipline³⁹. Marcin Wołoszyn also discussed the history of archaeological research on Cherven' Towns. The weakness of Polish archaeologists' efforts to study the Polish-Ruthenian borderlands is particularly clearly visible in comparison with the volume of the studies on Byzantium and Kievan Rus' carried out by Polish art historians. This problem was presented by Mirosław Piotr Kruk.

Something of a novelty in this volume is the fact that it contains interviews and recollections of several participants in the studies carried out in Cherven' Towns in 1952-1955. Oral history⁴⁰ has become part of our knowledge about the past, which is also true for the history of archaeology. We should mention here Przemysław Urbańczyk and his interview with Witold Hensel⁴¹, and most importantly Zbigniew Kubiowski, the initiator and administrator of a project called *Interviews with professors of archaeology*, carried out under the patronage of the Committee on Prehistoric and Protohistoric Sciences of the Polish Academy of Sciences⁴².

Initially, the reason why the author of these remarks decided to publish the conversations with the participants in the studies carried out in Cherven' Towns in 1952-1955 was the problem with interpreting Andrzej Abramowicz's comments; he linked the completion of the research work in Czeremo and Gródek to fears that it was to pave the way for a correction of the border between the Polish People's Republic and the USSR. Abramowicz's theory was accepted in some publications on the subject⁴³, so it was necessary to take a closer look

³⁵ S.M. Kuczyński, *Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku (przed rokiem 980)*, [in:] K. Tymieniecki (ed.), *Początki państwa polskiego: księga tysiąclecia*, Poznań (Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk) 1962, vol. I, p. 233-252, here p. 233.

³⁶ I am referring to the title of Tomasz Stryjek's book published in 2007; cf. T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991-2004*, Warszawa (Instytut Studiów Politycznych PAN/Oficyna Wydawnicza RYTM) 2007.

³⁷ The length of this study determined the order of articles in the book *From Cherven' Towns to Curzon Line* Katarzyna Błachowska's text was published as a separate volume.

³⁸ Cf. e.g.: Ch. Conrad, S. Conrad (eds.), *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht) 2002; T. Frank, F. Hadler (eds.), *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*, Writing the Nation 6, Basingstoke (Palgrave Macmillan UK) 2011.

³⁹ Cf. e.g.: A.E. Musin, E.H. Nosov (eds.), *Императорская Археологическая Комиссия (1859-1917). К 150-летию со дня основания. У истоков отечественной археологии и охраны культурного наследия*, Санкт-Петербург (Дмитрий Буланин) 2009, vol. I-II; M. Wołoszyn, *Zaraz po wojnie. Z historii badań nad pograniczem polsko-ruskim w latach 1945-1956 (ze szczególnym uwzględnieniem Grodów Czerwieńskich)*, Przegląd Archeologiczny 65 (2017), p. 199-224.

⁴⁰ For this term, see e.g. M. Kurkowska-Budzan, E. Szpak, A. Drobik, M. Jarząbek, M. Stasiak, *Historia mówiona. Elementarz*, Warszawa (Narodowe Centrum Kultury) 2008 (zob. także: <http://www.nck.pl/upload/historia-mowiona-elementarz.pdf>; data wejścia: 20.12.2017); M. Kurkowska-Budzan, K. Zamorski (eds.), *Oral history. The challenges of dialogue*, Studies in Narrative 10, Amsterdam-Philadelphia (John Benjamins Publishing Company) 2009.

⁴¹ P. Urbańczyk, *Wywiad z profesorem Witoldem Henslem*, *Archeologia Polski* 53 (2008), p. 147-159.

⁴² Cf. <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C409591%2Cprofesorowie-archeologii-na-kanale-youtube.html> (accessed on: 20.12.2017).

⁴³ Cf. e.g.: Z. Kobylński, *Archeologia wczesnego średniowiecza w Polsce 1939-1989: sukcesy i porażki*, [in:] J. Lech (ed.), *Pół wieku z dziejów archeologii polskiej (1939-1989)*, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace 6, Warszawa (Wydawnictwo Naukowe PWN) 2007, p. 357-410, here p. 369.

at this problem. In the course of preparing this study, I conducted lengthy conversations/interviews with some participants in the studies carried out in Cherven' Towns in 1952-1955: Andrzej Abramowicz, Jerzy Okulicz and Andrzej Zbierski. Jerzy Gąssowski sent a text with his recollections as well. I decided to round off these statements with a reprinted fragment of Konrad Jażdżewski's recollections⁴⁴.

I hope that the texts published in this volume will become a valuable source of knowledge about the history of Polish archaeology. They reflect the antagonisms present in the archaeological circles at the time. Abramowicz's recollections testify to Konrad Jażdżewski's quite well-known dislike towards Włodzimierz Hołubowicz. On the other hand, some distance towards Jażdżewski's 'militarised' subordinates can be noted in Jerzy Gąssowski's and Jerzy Okulicz-Kozaryn's recollections. What is more important from the point of view of a historian of Polish 20th-century archaeology are e.g. shared fears about which participant of the excavation expedition in the 1950s was an informer of the communist authorities (Okulicz-Kozaryn's recollections).

The monograph *From Cherven' Towns to Curzon Line* is the outcome of the project *Golden apple of Polish archaeology. Stronghold complexes at Czermino and Gródek (Cherven' Towns) – chronology and function in the light of past and current research*, implemented in the framework of the National Programme for the Development of the Humanities (research project No. 12H 12 0064 81). The project is co-funded and co-implemented with the Leipzig Research Centre (until the end of 2016: Leipzig Centre for the History and Culture of East Central Europe [GWZO]; since 2017: Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe [GWZO]), within the framework of the project *The Elbe Marches, Poland and Bohemia from the 10th to the 12th century* (project No. FKZ 01UG1410; coordinators: Christian Lübke, Matthias Hardt, Arnold Bartetzky) funded by Bundesministerium für Bildung und Forschung (Bonn). Considering that the logistics of the project have been presented elsewhere, in this place I will only include the references to the comments published in 2016⁴⁵.

This book would not be possible without the involvement of many contributors. First of all, I am grateful to the Authors for preparing the texts published in this volume.

The permission to reprint fragments of Andrzej Abramowicz's recollections was granted by his relative, Halina Młodecka, whom I contacted through Jerzy Maik. I would like to warmly thank Tomasz Kurasiński for his help with archiving the photographs given to me by Andrzej Abramowicz in 2010.

My conversation with Jerzy Okulicz-Kozaryn is published with the permission of his daughter, Katarzyna Okulicz. I would like to sincerely thank Bartosz Kontny and Wojciech Nowakowski for their help with editing the interview (as well as contacting Katarzyna Okulicz).

Reprinting a fragment of Konrad Jażdżewski's recollections would not be possible without the permission of the Professor Konrad Jażdżewski Archaeological Research Foundation from Łódź, which also provided the Professor's photograph. I would like to express my gratitude to Ryszard Grygiel and Monika Frączak.

I am also thankful to Michał Dąbski for sending me photographs of Jerzy Gąssowski and Jerzy Okulicz-Kozaryn.

Although I completed my studies with a degree in history in 1997, I specialise in medieval studies. Therefore, my work on the history of studies on Cherven' Towns would not be possible without the help of many colleagues – specialists in 19th-20th century history; I would like to extend my thanks to Katarzyna Błachowska, Marek Kornat, Zdzisław Romek, and Jacek Tebinka.

Seven volumes, totalling ca. 4,600 pages, are being prepared under the umbrella of the *Golden apple of Polish archaeology* project. Since 2017, I have been helped in editing this enormous number of texts by

⁴⁴ In the end, Tadeusz Malinowski did not send in his recollections, for which I take the blame. It should be added that I also had an email discussion about the history of the studies on Cherven' Towns with Stanisław Kurnatowski and Zofia Kurnatowska; I also received valuable comments from Andrzej Poppe, through Maciej Salamon. I had many conversations about studies on the Towns with Stanisław Suchodolski; during a conference on millennium research (Warsaw, December 2016) Wojciech Szymański also spoke on the subject. Finally, Paweł Jasienica (penname of Lech Beynar) was also a witness of the work conducted in the 1950s. He published his reflections already in the 1950s: see P. Jasienica, *Archeologia na wrywki*, Warszawa 1953 (Książka i Wiedza) 1953, p. 116-180; reprint: P. Jasienica, *Archeologia na wrywki*, Warszawa 2009 (Prószyński i Spółka) 2009, p. 109-159.

⁴⁵ M. Wołoszyn, *Cherven' Town that is the golden apple of Polish archaeology... Assumptions and implementation of an international research project = Grody Czerwińskie czyli złote jabłko polskiej archeologii... Założenia i realizacja międzynarodowego projektu badawczego*, [in:] M. Florek, M. Wołoszyn (eds.), *The early medieval settlement complex at Czermino in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czerminie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 2:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa 2016 (GWZO/IAE PAN/IA UR) 2016, vol. I, p. 13-51.

Barbara Chudzińska and Juliane Sellenk. Today, I simply cannot imagine how the final stages of the work on the publications about Cherven' Towns would look without the composure and, most importantly, hard work of both my colleagues. I would like to stress the contribution of Barbara Chudzińska, who – as an archaeologist and medievalist herself – had an enormous input into organising the bibliographical data of several studies published here.

At various stages of preparing the individual texts, I could always count on the help of Tomasz Dzieńkowski, Iwona Florkiewicz, Jürgen Heyde, Katarzyna Kuźniarska, Aleksandr Musin, Yaroslav Pohoralsky and Magdalena Rzuček.

All the articles found in this book are published in Polish and English (in three cases in German). The credit for the translation of the recollections of Andrzej Abramowicz and Jerzy Gąsowski goes to Katarzyna Łyp, and first and foremost to Doris Wollenberg and Juliane Sellenk. The vast majority of the studies presented in this volume was translated into English by Anna Kinecka; a part of Katarzyna Błachowska's article was translated by Maciej Zakrzewski. The author of the English translation of the text on 19th-century descriptions of Czeremno is Anna Sosenko, and Paweł Zagórski translated the interview with Jerzy Okulicz-Kozaryn. Anna Rec listened to and transcribed this interview. Christian Zschieschang's article was translated into Polish by Joanna Kalicka and Barbara Chudzińska.

The illustrations published in this work were prepared by the individual Authors, but most importantly by Jolanta Ożóg and Irena Jordan. The latter is also responsible for the text makeup and copy-editing of the book *From Cherven' Towns to Curzon Line*.

Jonathan Shepard (Cambridge) and Thomas Wunsch (Passau) took the time to write publishing reviews, for which they deserve very special thanks.

Each Author contributing to this publication is accustomed to a slightly different manner of spelling East European proper names in the Latin alphabet. Archaeologists, historians, and art historians are also used to different ways of citing the literature. The editors endeavoured to make the volume uniform, but especially the works of Katarzyna Błachowska and Andrzej Janeczek are prepared in a slightly different way. At the end of both volumes (the book consists of two parts), there are indexes (concordances), which should make a quick identification of individual places possible.

The book *From Cherven' Towns to Curzon Line* reflects its editor's fascination with history, both medieval and contemporary one. It would not have been possible without the collaboration of a group of people, some of whom I knew only from books (at the stage of preparing the grant application). Such behaviour – collaboration with 'strangers' – brings with it a lot of risk, but it also enables one to go beyond one's own professional circle. It requires a lot of determination, but most importantly curiosity about 'others' – other people and disciplines. I owe this curiosity about 'others' to Jadwiga Kozub-Dudek, a psychologist from Cracow and privately my Mother. I would like to dedicate the effort of editing this book to Her.

Leipzig – Rzeszów, 9th December 2017
Marcin Wołoszyn

OD GRODÓW CZERWIEŃSKICH DO LINII CURZONA – WPROWADZENIE

Grody Czerwieńskie pojawiają się na kartach *Powieści lat minionych* tylko dwukrotnie, przy opisie wydarzeń roku 1018 i 1031¹.

Mimo to pojęcie to należy do bardzo dobrze znanych polskiemu, jak i wschodnioeuropejskiemu, zwłaszcza ukraińskiemu Czytelnikowi. Pojawia się ono nie tylko w opracowaniach naukowych², natrafiamy na nie np. w polskich podręcznikach do szkoły podstawowej oraz szkół średnich³, podobnie jest na Ukrainie⁴. Odwołanie do pojęcia Grody Czerwieńskie znaleźć można w publicystycznych tekstach poświęconych współczesnym relacjom Polski i jej wschodnich sąsiadów, tytułem przykładu wskazać tu można na teksty księdza Tadeusza Isakowicza-Zalewskiego⁵, a z kolei pisarza-podróżnika Ziemowita Szczerka⁶. W starciach o region Grodów Czerwieńskich z lat 981, 1018 i 1031 dostrzec można początek trudnych, ale tak dla Polski ważnych relacji z Europą Wschodnią, Rusią/Rosją, choć – jak słusznie podkreśla Andrzej Nowak – miały one charakter lokalny i nie należy zestawiać ich ze współczesnymi zagrożeniami wynikającymi z (neo)imperialnej polityki Putina⁷.

¹ *Лаврентьевская летопись*, Полное собрание русских летописей, Москва⁴ (Языки русской культуры) 2001, vol. I, a. 6526/1018, kol. 144, a. 6539/1031, kol. 150; *Powieść minionych lat*, F. Sielicki (ed.), Wrocław-Warszawa-Kraków (Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN) 1968, s. 313, 317.

W niniejszym rozdziale, przy opisie wydawców zastosowano następujące skróty: GWZO – Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (publikacje z roku 2016 i starsze), Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (publikacje z 2017 r.) / IAE PAN – Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk/IA UR – Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

² Por. ostatnio: K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992-1025)*, Wrocław (Wydawnictwo Chronicon) 2014, s. 267-285; P. Urbańczyk, *Bolesław Chrobry – lew ryczący*, Toruń (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika) 2017, s. 68-72. Rzecz jasna na uwagi o Grodach Czerwieńskich natrafić można także w pracach badaczy brytyjskich, niemieckich, rosyjskich czy ukraińskich, por. np. A. B. Головкин, *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X - первой трети XIII вв.*, Киев (Наукова Думка) 1988, s. 6-40; A. B. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX-XII вв.*, Москва (Языки русской культуры) 2001, s. 398-405; Ch. Lübke, *Außenpolitik im östlichen Mitteleuropa: Expansion und Hegemonie am Beispiel Polens und des Landes Halicz-Vołyń (bis 1387)*, [w:] T. Wunsch, A. Patschovsky (red.), *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, Vorträge und Forschungen 59, Sigmaringen (Jan Thorbecke Verlag) 2003, s. 21-58, tu s. 28; E. Mühle, *Die Piasten. Polen im Mittelalter*, München (Verlag C. H. Beck) 2011, s. 30; Л. В. Войтович, *Галич у політичному житті Європи XI-XIV ст.*, Львів (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) 2015, s. 246-252; J. Shepard, *Anglo-Danish 'empire-building', Rus and Byzantium: a background for Bolesław Chrobry?*, [w:] L. Ślupecki, P. Sierżęga, A. Rozwałka, M. Dzik (red.), *Recepcja i odrzucenie. Kontakty międzykulturowe w średniowieczu*, Materiały V-go Kongresu Mediewistów Polskich I, Rzeszów (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego) 2017, s. 107-134, tu s. 125.

³ Por. np. R. Lolo, A. Pieńkowska, R. Towalski, *Historia i społeczeństwo. Historia wokół nas. Podręcznik dla szkoły podstawowej, klasa 5*, Warszawa (Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne) 2009, s. 126; St. Roszak (ed.), *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum*, Straszyn (Wydawnictwo Nowa Era) 2009, s. 205; R. Kulesza, K. Kowalewski, *Zrozumieć przeszłość. Starożytność i średniowiecze. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, Warszawa (Wydawnictwo Nowa Era) 2013, s. 322-323.

⁴ Р. Д. Лях, Н. Р. Термінова, *Історія України. З найдавніших часів до XV ст.. Підручник для 7-го класу середніх шкіл*, Київ 2000 (Генеза), s. 126; В. Я. Білоцерківський, *Історія України*, Київ (Центр учбової літератури) 2007, s. 32.

⁵ T. Isakowicz-Zalewski: <http://www.klubinteligencjipolskiej.pl/2015/08/ks-tadeusz-isakowicz-zaleskinie-bedzie-pojednania-bez-prawdy> (data wejścia: 20.12.2017).

⁶ Z. Szczerek, *Tatauz z tryzubem*, Wołowiec (Wydawnictwo Czarne) 2015, s. 55.

⁷ Por. A. Nowak, *Początek sporu o Europę wschodnią*, Gość niedzielny 20 (2014); <http://gosc.pl/doc/1999421.Poczatek-sporu-o-Europe-Wschodnia> (data wejścia: 20.12.2017).

Grody Czerwieńskie – podobnie jak np. Światowid – przyciągają także pasjonatów historii, nierzadko dość kontrowersyjnych⁸. Zainteresowanie tym regionem (pojęciem) przejawiają także tzw. grupy rekonstruktorskie, nazwa co najmniej kilku z nich zawiera odwołanie do Grodów Czerwieńskich⁹.

Wydaje się, iż Grody Czerwieńskie zawdzięczają swą atrakcyjność przede wszystkim temu, iż wzmianki na ich temat pojawiają się wśród wydarzeń związanych z pierwszymi historycznymi przedstawicielami rodu Piastów oraz Rurykowiczów. *Die Suche nach den Ursprüngen*¹⁰ ważne są rzecz jasna nie tylko dla mieszkańców Europy zachodniej. Panowanie Mieszka I i jego syna wzbudza zainteresowanie Polaków, podobnie jak rządy Włodzimierza Wielkiego i Jarosława Mądrego budzą zainteresowanie Białorusinów, Rosjan czy Ukraińców. Dość powszechne traktowanie w Polsce terminu Grody Czerwieńskie jako wcześniejszego wariantu pojęcia Ruś Czerwona, choć najpewniej mylnie¹¹ umożliwia postrzeganie Grodów jako swego rodzaju synonimu (prefiguracji) – silnie zmitologizowanych – Kresów¹². W takim ujęciu Czerwień staje się bastionem kultury polskiej, broniącym Polski przed barbarzyńskim Wschodem. Chyba najlepszym przykładem takiego rozumienia tego pojęcia jest wystąpienie Adam Szczerbowski, nauczyciela języka polskiego w Hrubieszowie, który w 1925 roku na łamach *Przeglądu Lubelsko-Kresowego* pisał o wydarzeniach z 981 roku w następujący sposób: „Nie znamy [...] imion wojów Mieszkowych, którzy tu walczyli, polskim obyczajem wojennym idąc w setkę na dziesięć setek nieprzyjacielskich, by krwią swoją po raz pierwszy w czasach historycznych zasilić wiecznie żywą pierś tej ziemi; nigdy też dokładniej nie dowiemy się szczegółów z bojów tych jasnowłosych olbrzymów, których kości śpią dzisiaj pod grubą warstwą czarnoziemu w wielkim uciszeniu tysiącletniego odpoczywania”¹³.

Wydaje się więc, iż bez cienia przesady stwierdzić można, że Grody Czerwieńskie zaliczyć można do polskich, tzw. miejsc pamięci (*lieux de mémoire*)¹⁴.

Właśnie przeświadczenie o wadze problematyki Grodów Czerwieńskich dla szerszego odbiorcy zdecydowało o kształcie niniejszego tomu. Artykuły historyków od dawna pojawiają się w syntetycznych opracowaniach poświęconych poszczególnym stanowiskom archeologicznym, wskazać można chociażby na monografię na temat wczesnośredniowiecznych grodzisk w Łęczycy¹⁵ czy Stradowie¹⁶. W wypadku studiów nad Czermnem i Gródkiem opracowania nie-archeologów są jednak wyjątkowo rozbudowane.

Zamierzeniem redaktora tomu *Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona* było przygotowanie studium prezentującego problematykę pogranicza polsko-ruskiego w ujęciu interdyscyplinarnym a zarazem diachronicznym.

W archeologii interdyscyplinarność to przede wszystkim otwartość na współpracę z przedstawicielami nauk bardziej przyrodniczych niż sama archeologia, a więc z antropologami fizycznymi, geologami.

Andrzej Nowak jest rzecz jasna autorem wielu publikacji stricte naukowych poświęconych Europie wschodniej, świadomie przywołano tutaj artykuł adresowany do szerszego odbiorcy.

⁸ Por. np.: <https://slowianowierstwo.wordpress.com/2014/10/02/grody-czerwieńskie-monumentalne-falszerstwo-historii> (data wejścia: 20.12.2017).

⁹ Por. Drużyna Grodów Czerwieńskich: <https://www.facebook.com/Druzyna-Grodow-Czerwieńskich-296891560354574/> // <http://woje.pl> (data wejścia: 20.12.2017); zob. także Drużyna Grodu Czerwień: <https://www.facebook.com/Stowarzyszenie-Rekonstrukcyjno-Historyczne-Druzyna-Grodu-Czerwień-1806045523058675/> (data wejścia: 20.12.2017).

¹⁰ Por. W. Pohl (red.), *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse 322, Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) 2004.

¹¹ Por. A. Janeczek, *Ruś Czerwona – perypetie z nazwą*, [w:] V. Nagirnny (red.), *Ruś w epoce najazdów mongolskich*, Colloquia Russica I.3. Kraków (Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego) 2013, s. 227-229.

¹² Określenie „Kresy” pojawiło się w połowie XIX wieku i odnosiło się pierwotnie do wschodnich peryferii pierwszej Rzeczypospolitej. Szybko pojęcie to zaczęto odnosić do wszystkich ziem dawnej Rzeczypospolitej, które zostały wcielone bezpośrednio do Imperium Rosyjskiego, a nie do utworzonego w trakcie Kongresu Wiedeńskiego Królestwa Polskiego. Bardzo szybko nabrało ono emocjonalnego zabarwienia, jako części utraconej przez Polaków ojczyzny; na temat pojęcia „kresy” zob. J. Kolbuszewski, *Kresy*, Wrocław (Wydawnictwo Dolnośląskie) 1996; W. Benecke, *Die Kresy – ein Mythos der polnischen Geschichte*, [w:] H. Hein-Kircher, H. Henning Hahn (red.), *Politische Mythen im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa*, Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 24, Marburg (Verlag Herder-Institut) 2006, s. 257-278; por. też M. Aust, *Polen und Russland im Streit um die Ukraine. Konkurrierende Erinnerungen an die Kriege des 17. Jahrhunderts in den Jahren 1934 bis 2006*, Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 74, Wiesbaden (Otto Harrassowitz Verlag) 2009; A. V. Wendland, *Stadtgeschichtskulturen. Lemberg und Wilna als multiple Erinnerungsorte*, [w:] M. Aust, K. Ruchniewicz, S. Troebst (red.), *Verflochte Erinnerungen. Polen und seine Nachbarn im 19. und 20. Jahrhundert*, Visuelle Geschichtskultur 3, Köln-Weimar-Wien (Böhlau) 2009, s. 31-60.

¹³ A. Szczerbowski, *Grody Czerwieńskie w ziemi nadbużańskiej. W dziewięćsetną rocznicę śmierci Bolesława Chrobrego*, *Przegląd Lubelsko-Kresowy* 1925:9, s. 1-15, tu s. 4.

¹⁴ Na temat tego terminu zob. P. Nora, *Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire*, *Archiwum* 2 (2009), s. 4-12. Z. Wóycicka, *Pamięć społeczna. Aktualne dyskusje i nurty badawcze*, [w:] S. Gawlas, P. Żmudzi (red.), *Symboliczne i realne podstawy tożsamości społecznej w średniowieczu*, Warszawa (Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego) 2017, s. 102-120.

¹⁵ R. Grygiel, T. Jurek (red.), *Początki Łęczycy*, Łódź (Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi) 2014, t. I-III.

¹⁶ A. Buko (red.), *Stradów – wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, *Polskie Badania Archeologiczne* 36, Kraków (IAE PAN) 2007, t. I.

W realizowanych obecnie studiach nad Grodami Czerwieńskimi biorą udział przedstawiciele nauk przyrodniczych¹⁷ czy też technicznych¹⁸. W niniejszej książce znajdzie jednakże Czytelnik głosy archeologów i innych przedstawicieli nauk humanistycznych: antropologów kultury, historyków-mediewistów, historyków historiografii, historyków sztuki i językoznawców. Teksty współczesnych naukowców zostały uzupełnione o wspomnienia uczestników badań w Czermnie i Gródku, jakie miały miejsce w latach 1952-1955. Mam nadzieję, że przygotowany w ten sposób tom okaże się interesującym wydawnictwem.

Adrian Jusupović¹⁹ w obszernym studium dokonał (kolejnej w środkowoeuropejskiej historiografii) analizy przekazów pisanych dotyczących Czerwienia i Wołynia w X-XIII wieku. Choć badacz ten obszernie omówił wydarzenia z X-XI wieku, to jednak skoncentrował się na analizie tzw. *Kroniki Halicko-Wołyńskiej*. Jest to kluczowe źródło do dziejów XIII wieku, przede wszystkim panowania Daniela Halickiego (1201-1264). Jako takie źródło to nie może przybliżyć nam chronologii zdarzeń z drugiej połowy X -pierwszej połowy XI wieku, ma jednak fundamentalne znaczenie dla rekonstrukcji geografii ówczesnych wydarzeń. Wagę *Kroniki halicko-wołyńskiej* dla prób lokalizacji Czerwienia w pełni doceniał już Nikołaj Karamzin – odkrywca kodeksu hipackiego, na kartach którego znajduje się *Kronika*²⁰. Zbiegiem okoliczności studium Adriana Jusupovića na temat Czerwienia ukazuje się równoległe z krytyczną edycją oraz pierwszym polskim tłumaczeniem *Kroniki halicko-wołyńskiej*, jakie zostały przygotowane przez tegoż badacza oraz Dariusza Dąbrowskiego²¹. Nie ulega wątpliwości, że ostateczne rozstrzygnięcie zasadności identyfikacji Czerwienia z Czermnem mogą przynieść jedynie dalsze prace wykopaliskowe²², warto w tym miejscu podkreślić, iż Adrianowi Jusupovićowi udało się zaobserwować ewolucję zapisu nazwy Czerwień w rękopisach z XIV-XVI wieku (Червѣнь-Червьнь-Чермно), co stanowi nową przesłankę dla identyfikacji Czerwienia z umocnieniami nad Huczwą!

Stulecia XIV-XV to oczywiście okres ogromnych zmian w Europie Środkowo-Wschodniej i Wschodniej, w tym w regionie nad środkowym Bugiem. Rzecz jasna najważniejszym wydarzeniem, które zadecydowało o losach tego regionu w późnym średniowieczu jest najazd mongolski. Zdobycie przez Mongołów Kijowa (grudzień 1240), ale i innych ośrodków dramatycznie osłabiło Ruś Kijowską. Z perspektywy zachodniej Rusi przełomowe znaczenie miała śmierć Daniela Halickiego (1264), ostatniego wybitnego przedstawiciela Rurykowiczów w tym regionie²³. Beneficjentem wspomnianych wydarzeń była początkowo Litwa²⁴, z kolei Piastowie i wreszcie – rządzący tak w Krakowie jak i Wilnie – Jagiellonowie²⁵. Przemianom na najwyższym

¹⁷ Por. np. A. Lisowska-Gaczorek, S. Kozieł, B. Cienkosz-Stepańczak, K. Mądryk, J. Pawlyta, St. Gronkiewicz, M. Wołoszyn, K. Szostek, *An analysis of the origin of an early medieval group of individuals from Gródek based on the analysis of stable oxygen isotopes*, Homo. Journal of comparative human biology 67 (2016), s. 313-327; M. Wołoszyn, I. Florkiewicz, A. Jusupović, M. Michalik, M. Paszkowski, A. Kuligiewicz, M. Osiadacz, S. Pavlenko, A. Tomaševskij, *Między skryptorium a laboratorium. Przegląd z Czermna (badania 1952 roku) w świetle analiz archeologicznych, geologicznych i paleogeograficznych*, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka, M. Wołoszyn (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, Kraków-Rzeszów 2016 (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego) 2016, s. 597-612.

¹⁸ Por. np. A. Garbacz-Klempka, M. Wardas-Lasoń, *Czermno – analysis of selected slag. Preliminary remarks = Czermno – analiza wybranych żużli. Uwagi wstępne*, [w:] M. Florek, M. Wołoszyn (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 2:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR) 2016, t. I, s. 531-552.

¹⁹ Rozstrzelonym drukiem podano nazwiska współautorów niniejszego tomu.

²⁰ Na temat Karamzina i jego prób lokalizacji Czerwienia zob. w tym tomie: A. Musin, M. Wołoszyn, *The birth of a myth. The first identification of Cherven' and descriptions of the hillfort at Czermno and its hinterland in 19th-century accounts = Narodziny mitu. Pierwsza identyfikacja grodu Czerwień, opis grodziska w Czermnie i jego zaplecza w relacjach z XIX wieku*, [w:] M. Wołoszyn (red.), *From Cherven' Towns to Curzon Line. The lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th-21st century = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII-XXI wieku*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 3:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR), t. I, s. 405-448.

²¹ *Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana). Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*, D. Dąbrowski, A. Jusupović (ed.), Monumenta Poloniae Historica. S.N. II. 16, Kraków-Warszawa (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk/Polska Akademia Umiejętności) 2017; *Kronika halicko-wołyńska: kronika Romanowiczów*, D. Dąbrowski, A. Jusupović (ed.), Kraków-Warszawa (Avalon) 2017.

²² Przyznają to sami historycy, tak luminarze polskiej mediewistyki (A. Poppe, *Gród Wołyni. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, Studia Wczesnośredniowieczne 4 [1958], s. 227-300, tu s. 228-229; G. Labuda, *Głos w dyskusji*, [w:] M. Parczewski [red.], *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów [Muzeum Okręgowe w Rzeszowie] 1996, s. 27-28) jak i badacze pokolenia dopiero rozpoczynającego karierę naukową (por. K. Kollinger, *Odkrycia w Bodzi w kontekście wydarzeń na Rusi przełomu I i II tysiąclecia*, [w:] A. Buko [red.], *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków Państwa Polskiego*, Warszawa [IAE PAN] 2016, s. 41-49, tu s. 48).

²³ D. Dąbrowski, *Król Rusi Daniel: biografia polityczna (ok. 1201-1264)*, Kraków (Wydawnictwo Avalon T. Janowski) 2012.

²⁴ S.C. Rowell, *Pogańskie Imperium. Litewska dominacja w Europie Środkowo-Wschodniej 1295-1345*, Oświęcim (Napoleon V) 2017.

²⁵ R. Frost, *Oksfordzka historia unii polsko-litewskiej*, Poznań (Dom wydawniczy Rebis) 2018, t. I, *Powstanie i rozwój (1385-1569)*.

szczeblu drabiny politycznej towarzyszyły zmiany dostrzegalne w perspektywie regionalnej, w tym nad górnym i środkowym Bugiem. Prezentacji tych ostatnich poświęcone jest studium Andrzej Janeczek²⁶. Jednym z najważniejszych celów tego badacza była próba odtworzenia starych struktur grodowych dzięki analizie późniejszych podziałów terytorialnych z drugiej połowy XIV i XV wieku.

Trzecią, po źródłach archeologicznych i pisanych kategorią źródeł które wykorzystuje się w studiach nad pograniczem polsko-ruskim są dane lingwistyczne, w tym nazwy miejscowe. W ostatnich dekadach pograniczu polsko-ruskim sporo uwagi poświęcili polscy językoznawcy, a więc Barbara Czopek-Kopciuch²⁷, Jerzy Nalepa²⁸ oraz Władysław Makarski²⁹. W niniejszym opracowaniu nieco odmiennie spojrzenie na to zagadnienie zaprezentował Christian Zschieschang, niemiecki badacz od lat specjalizujący się w badaniach pogranicza słowiańsko-germańskiego na terenie dzisiejszych Niemiec wschodnich³⁰. Przedstawił on wyniki swych studiów nad trzema regionami pogranicza polsko-ruskiego, a więc okolicami Czerzna, Gródka oraz Sanoka. Wypada żywić nadzieję, że studium to okaże się interesującym także z metodologicznego punktu widzenia.

Niniejsza książka, poświęcona wiekom średnim nie przypadkowo zawiera w tytule odwołanie także do tzw. linii Curzona, a więc linii wyznaczonej formalnie przez brytyjskiego polityka George'a Nathaniela Curzona (1859-1925), wzdłuż której przebiega dzisiejsza wschodnia granica Polski³¹. Ambicją redaktora tomu było nie tylko przedstawienie sporów o przeszłość regionu nad środkowym Bugiem, ale i współczesność tych ziem. Zadania tego podjęła się dwójka antropologów kultury: Roman Czmelyk i Leszek Mróz, którzy nawiązali do swych wcześniejszych studiów poświęconych regionowi nad górnym Sanem³². W okresie istnienia Układu Warszawskiego granica między Polską a Ukrainą (częścią ZSRR) przebiegająca wzdłuż tzw. linii Curzona należała do najlepiej strzeżonych w powojennej Europie (potwierdzają to publikowane w tym wydawnictwie wspomnienia Konrada Jażdżewskiego oraz Andrzeja Abramowicza). Roman Czmelyk i Leszek Mróz piszą o polsko-ukraińskich kontaktach w XX wieku³³ oraz o dniu dzisiejszym polsko-ukraińskiej granicy, o tym jak rzeka Bug stara się (ponownie) bardziej łączyć niż dzielić. Bardzo ciekawe są także refleksje o granicy pozornej, a więc tej rozdzielającej Białoruś i Ukrainę³⁴.

Kolejne opracowania poświęcone są historii badań nad Grodami Czerwieńskimi. W wypadku Czerzna i Gródka nie sposób było ograniczyć się do zebrania anegdot dotyczących badań z lat 1952-1955.

²⁶ Należy tu zaznaczyć, iż w opublikowanym w 2016 opracowaniu na temat Czerzna Andrzej Janeczek przedstawił szczegółowe studium na temat Czerwienia i Czerzna w świetle analizy źródeł pisanych oraz kartograficznych, por. A. Janeczek, *The landscape of the region around Cherven'-Czernno in the Late Medieval and the Early Modern Period = Krajobraz okolic Czerwienia-Czernna w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności*, [w:] M. Florek, M. Wołoszyn (red.), *The early medieval settlement complex at Czernno in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czernnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 2:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR), s. 141-194. W 2018 ukaże się podobne studium poświęcone Gródkowi-Wołyniowi.

²⁷ B. Czopek, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*, Prace Instytutu Języka Polskiego 67, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź (Zakład Narodowy im. Ossolińskich/Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk) 1988.

²⁸ J. Nalepa, *Prapolski bastion toponimiczny w bramie Przemyskiej i Łędzanie*, *Onomastica* 36 (1991), s. 5-45; J. Nalepa, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV a archaiczne hydronimy i toponimy. Weryfikacja 'werifikacji'*, *Slavia Antiqua* 41 (2000), s. 27-48; J. Nalepa, *Pierwotna granica między Słowiańszczyzną zachodnią a wschodnią w świetle archaicznych hydronimów na *-y : -ew*, *Slavia Antiqua* 42 (2001), s. 9-50.

²⁹ W. Makarski, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin (Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego) 1996.

³⁰ Por. ostatnio Ch. Zschieschang, *Das Hersfelder Zehntverzeichnis und die frühmittelalterliche Grenzsituation an der mittleren Saale. Eine namenkundliche Studie*, *Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropas* 52, Köln-Weimar-Wien (Böhlau Verlag) 2017.

³¹ Podstawowe informacje na ten temat znajdzie Czytelnik w artykule Marcina Wołoszyna w tym tomie; por. M. Wołoszyn, *The Polish-Ruthenian borderland, including the Cherven' Towns in the research of Polish, Ukrainian, Russian, and German archaeologists and historians in the 20th and the 21st century. Selected issues = Pogranicze polsko-ruskie, w tym Grody Czerwieńskie w badaniach polskich, ukraińskich, rosyjskich i niemieckich archeologów i historyków w XX-XXI wieku. Wybrane problemy*, [w:] M. Wołoszyn (red.), *From Cherven' Towns to Curzon Line. The lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th -21st century = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII-XXI wieku*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 3:1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa (GWZO/IAE PAN/IA UR), t. I, s. 449-540.

³² Por. R. Czmelyk, L. Mróz, *Pamięć przedzielona rzeką*, [w:] M. Zowczak (red.), *Na pograniczu 'nowej Europy'. Polsko-ukraińskie sąsiedztwo*, Warszawa (Wydawnictwo DIG) 2010, s. 65-96.

³³ Zdaniem redaktora tomu przywołując wypowiedzi kontrowersyjnych postaci, jak np. Wołodymira Kubyjowicza, czyli współpracującego z niemieckimi władzami okupacyjnymi przewodniczącego Ukraińskiego Centralnego Komitetu, radykalnego wroga Polaków warto było sporządzić krótką notę bibliograficzną na temat danej postaci; na temat Kubyjowicza zob. ostatnio P. Markiewicz, *Volodymyr Kubijowych's Ethnographic Ukraine: Theory into Practice on the Western Okrainy*, *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 64:2 (2016), s. 228-259.

³⁴ Czytając ten esej nie wolno zapominać, że powstał on w okresie przed agresją Rosji na Ukrainę (2014). Nie trudno domyślić się, iż polityka Wołodymira Putina, ale i inne wydarzenia ostatnich lat mogą doprowadzić do restauracji pojęcia granicy jako pilnie strzeżonej bariery.

Stefan Maria Kuczyński, swoje opracowanie poświęcone najstarszej wschodniej granicy Polski, w tym Grodom Czerwieńskim, publikowane w *Księdze Tysiąclecia* (1962 r.) rozpoczyna w następujący sposób: „Składało się tak w dotychczasowej historiografii, że ilekroć pióro historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich lub nawet czeskich rozpoczynało opis wczesnośredniowiecznych dziejów ziem pasa pogranicznego między Polską i Rusią, tylekroć niemal zawsze obiektywny spokój tych uczonych przeradzał się w mnie lub więcej zdecydowaną chęć zakreslenia dla swej narodowości granic jak najdalej posuniętych w kierunku wschodnim lub zachodnim”³⁵. Już ze względu na powszechne kojarzenie Lachów ze wzmianki o wyprawie Włodzimierza z 981 roku z Polakami, pytanie o lokalizację Grodów Czerwieńskich i charakter narodowy pierwotnych mieszkańców tego regionu nabrało nie tylko naukowego charakteru. Fakt, iż przebieg granic Polski w minionym tysiącleciu ulegał ogromnym przemianom, a z kolei rozbiory, rodzące konflikty formowanie się na obszarze przedrozbiorowej Rzeczypospolitej kilku nowoczesnych narodów (zwłaszcza konflikt polsko-ukraiński i polsko-litewski), a potem oba XX-wieczne totalitaryzmy spowodowały, iż kolejnym pokoleniom historyków, archeologów, podejmujących temat relacji polsko-ruskich, pogranicza polsko-ruskiego nie zawsze łatwo było uchylać się od odpowiedzi na pytanie: *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość?*³⁶.

Właśnie z tego powodu studia nad historią badań są tak ważną częścią projektu *Złote jabłko polskiej archeologii...* W bardzo obszernym studium³⁷ historię badań nad pograniczem polsko-ruskim przedstawiła Katarzyna Błachowska, badaczka specjalizująca się w badaniach nad historiografią polską i wschodnio-europejską. Spór o Grody Czerwieńskie, Ruś Czerwoną można przedstawić w perspektywie innych wielkich dyskusji europejskiej historiografii³⁸. Ujęcie Błachowskiej pozbawione jest takiej szerszej perspektywy porównawczej, należy jednak podkreślić, że jest to pierwsze tak wnikliwe studium tego tematu. Nie mam wątpliwości, że przynosi ono wiele nowych ustaleń. Pierwsze próby identyfikacji Czermona i Czerwienia oraz Gródka i Wołynia zaprezentowali Aleksander Musin oraz Marcin Wołoszyn, archeolodzy zaangażowani także w badania nad historią tej dyscypliny³⁹. Marcin Wołoszyn omówił także historię badań archeologicznych nad Grodami Czerwieńskimi. Mizeria poczynań polskich archeologów w badaniach nad pograniczem polsko-ruskim jest niezwykle dobrze widoczna na tle studiów nad Bizancjum i Rusią Kijowską realizowanych przez polskich historyków sztuki. Zagadnienie to przedstawione zostało przez Mirosława Piotra Kruka.

Pewnym novum niniejszego opracowania jest fakt, iż zawiera ono wywiady i wspomnienia kilku uczestników badań na terenie Grodów Czerwieńskich z lat 1952-1955. Historia mówiona (*oral history*)⁴⁰ stała się częścią wiedzy o przeszłości, dotyczy to także dziejów archeologii. Wspomnieć wypada w tym miejscu Przemysław Urbańczyk i jego wywiad z Witoldem Henslem⁴¹, a przede wszystkim Zbigniewa Kubiawskiego inicjatora i wykonawcę projektu *Wywiady z profesorami archeologii*, realizowanego pod patronatem Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych Polskiej Akademii Nauk⁴².

Pierwotnie powodem, dla którego autor niniejszych uwag zdecydował się na rozmowy z uczestnikami badań z lat 1952-1955 był problem interpretacji uwag Andrzeja Abramowicza, który wiązał wygaszenie badań w Czermonie i Gródku z obawami, iż prace te służą przygotowaniu korekty przebiegu granicy między PRL

³⁵ S.M. Kuczyński, *Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku (przed rokiem 980)*, [w:] K. Tymieniecki (red.), *Początki państwa polskiego: księga tysiąclecia*, Poznań (Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk) 1962, t. I, s. 233-252, tu s. 233.

³⁶ Nawiązuję tu do tytułu rozprawy Tomasza Stryjka z 2007 r.; por. T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991-2004*, Warszawa (Instytut Studiów Politycznych PAN/Oficyna Wydawnicza RYTM) 2007.

³⁷ Rozmiary tego studium zadecydowały o układzie artykułów w książce *Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona*. Tekst Katarzyny Błachowskiej wyodrębniono jako osobny tom.

³⁸ Por. np. Ch. Conrad, S. Conrad (red.), *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht) 2002; T. Frank, F. Hadler (red.), *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*, Writing the Nation 6, Basingstoke (Palgrave Macmillan UK) 2011.

³⁹ Por. np. A.E. Musin, E.H. Носов (red.), *Императорская Археологическая Комиссия (1859-1917). К 150-летию со дня основания. У истоков отечественной археологии и охраны культурного наследия*, Санкт-Петербург (Дмитрий Буланин) 2009, t. I-II; M. Wołoszyn, *Zaraz po wojnie. Z historii badań nad pograniczem polsko-ruskim w latach 1945-1956 (ze szczególnym uwzględnieniem Grodów Czerwieńskich)*, Przegląd Archeologiczny 65 (2017), s. 199-224.

⁴⁰ Na temat tego pojęcia zob. m.in. M. Kurkowska-Budzan, E. Szpak, A. Drobik, M. Jarząbek, M. Stasiak, *Historia mówiona. Elementarz*, Warszawa (Narodowe Centrum Kultury) 2008 (zob. także: <http://www.nck.pl/upload/historia-mowiona-elementarz.pdf>; data wejścia: 20.12.2017); M. Kurkowska-Budzan, K. Zamorski (red.), *Oral history. The challenges of dialogue*, Studies in Narrative 10, Amsterdam-Philadelphia (John Benjamins Publishing Company) 2009.

⁴¹ P. Urbańczyk, *Wywiad z profesorem Witoldem Henslem*, *Archeologia Polski* 53 (2008), s. 147-159.

⁴² Por. <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C409591%2Cprofesorowie-archeologii-na-kanale-youtube.html> (data wejścia: 20.12.2017).

i ZSRR. Teza Abramowicza została przyjęta w części literatury przedmiotu⁴³, dlatego też koniecznym było bliższe przyjrzenie się temu zagadnieniu. W trakcie przygotowywania niniejszego studium przeprowadziłem dłuższe rozmowy/wywiady z uczestnikami badań na Grodach Czerwieńskich w latach 1952-1955: Andrzejem Abramowiczem, Jerzym Okuliczem a także Andrzejem Zbierskim. Swoją tekst-wspomnienie przesłał Jerzy Gąsowski. Zdecydowałem się uzupełnić te wypowiedzi przedrukowując również fragment wspomnień Konrada Jażdżewskiego⁴⁴.

Mam nadzieję, że publikowane tu teksty staną się wartościowym źródłem wiedzy o dziejach polskiej archeologii. Widać w nich animozję w ówczesnym środowisku archeologicznym. Wspomnienie Abramowicza stanowi kolejne świadectwo – dość powszechnie znanej – niechęci Konrada Jażdżewskiego do Włodzimierza Hołubowicza. Pewien dystans wobec „zmilitaryzowanych” podwładnych Jażdżewskiego widoczny jest z kolei we wspomnieniach Jerzego Gąssowskiego czy Jerzego Okulicza-Kozaryna. Ważniejsze z punktu widzenia historyka polskiej archeologii w XX wieku są np. wzajemne obawy o to kto spośród uczestników ekspedycji wykopaliskowej z lat 50-tych XX wieku donosił władzom komunistycznym (wspomnienie Okulicza-Kozaryna).

Monografia *Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona* powstała w ramach realizacji projektu *Złote jabłko polskiej archeologii. Zespoły grodowe w Czermnie i Gródku (Grody Czerwieńskie) – chronologia i funkcja w świetle badań dawnych oraz weryfikacyjnych* realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (projekt badawczy nr 12H 12 0064 81). Projekt jest współfinansowany i realizowany wspólnie z ośrodkiem badawczym w Lipsku (do końca 2016: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas [GWZO]; od 2017: Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa [GWZO]), w ramach finansowanego przez Bundesministerium für Bildung und Forschung (Bonn) projektu *Elbmarken, Polen und Böhmen vom 10. bis ins 12. Jahrhundert* (projekt nr FKZ 01UG1410; koordynatorzy: Christian Lübke, Matthias Hardt, Arnold Bartetzky). Logistyka projektu została zaprezentowana w innym miejscu dlatego obecnie jedynie odsyłam do uwag publikowanych rok temu⁴⁵.

Niniejsze opracowanie nie powstałoby gdyby nie zaangażowanie wielu osób.

Wdzięczny jestem przede wszystkim Autorom publikowanych tu tekstów za ich przygotowanie.

Zgodę na przedruk fragmentów wspomnień Andrzeja Abramowicza wyraziła jego krewna Pani Halina Młodecka, z którą kontakt nawiązałem dzięki Jerzemu Maikowi. Za pomoc w archiwizacji zdjęć przekazanych mi w 2010 roku przez Andrzeja Abramowicza serdecznie dziękuję Tomaszowi Kurasińskiemu.

Moja rozmowa z Jerzym Okuliczem-Kozarynem ukazuje się za zgodą Jego córki – Katarzyny Okulicz. Za pomoc w redagowaniu wywiadu (oraz w dotarciu do Katarzyny Okulicz) serdecznie dziękuję Bartoszowi Kontnemu oraz Wojciechowi Nowakowskiemu.

Przedruk fragmentu wspomnień Konrada Jażdżewskiego nie byłby możliwy gdyby nie zgoda Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego z Łodzi, która udostępniła także fotografię Profesora. W tym miejscu wspominam z wdzięcznością Ryszarda Grygla oraz Monikę Frączak.

Za nadesłanie zdjęć Jerzego Gąssowskiego oraz Jerzego Okulicza-Kozaryna wdzięczny jestem Michałowi Dąbskiemu.

Wprawdzie w 1997 roku ukończyłem studia z zakresu historii, niemniej jednak specjalizuję się w mediewistyce. Tym samym bez pomocy wielu Kolegów – którzy specjalizują się w historii XIX-XXI wieku – moje prace nad historią badań nad Grodami Czerwieńskimi nie byłyby możliwe: z wdzięcznością wspominam w tym miejscu Katarzynę Błachowską, Marka Kornata, Zdzisława Romka, Jacka Tebinę.

⁴³ Z. Kobyliński, *Archeologia wczesnego średniowiecza w Polsce 1939-1989: sukcesy i porażki*, [w:] J. Lech (red.), *Pół wieku z dziejów archeologii polskiej (1939-1989)*, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace 6, Warszawa (Wydawnictwo Naukowe PWN) 2007, s. 357-410, tu s. 369.

⁴⁴ Ostatecznie – z mojej winy – swych wspomnień nie nadesłał Tadeusz Malinowski. Należy dodać, iż na łamach poczty elektronicznej dyskutowałem na temat historii badań nad Grodami Czerwieńskimi ze Stanisławem i Zofią Kurmatowskimi, cennych uwag udzielił mi także – za pośrednictwem Macieja Salamona – Andrzej Poppe. O badaniach na Grodach wielokrotnie rozmawiałem ze Stanisławem Suchodolskim, w trakcie konferencji na temat badań milenijnych (Warszawa, grudzień 2016), na ten temat wypowiadał się z kolei Wojciech Szymański.

Świadkiem badań z lat 50-tych był wreszcie Paweł Jasienica (właściwie Lech Beynar). Swoje refleksje opublikował jeszcze w latach 50-tych XX wieku; por. P. Jasienica, *Archeologia na wrywki*, Warszawa 1953 (Książka i Wiedza) 1953, s. 116-180; przedruk: P. Jasienica, *Archeologia na wrywki*, Warszawa 2009 (Prószyński i Spółka) 2009, s. 109-159.

⁴⁵ M. Wołoszyn, *Cherven' Town that is the golden apple of Polish archaeology... Assumptions and implementation of an international research project = Grody Czerwieńskie czyli złote jabłko polskiej archeologii... Założenia i realizacja międzynarodowego projektu badawczego*, [w:] M. Florek, M. Wołoszyn (red.), *The early medieval settlement complex at Czermnio in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej/Frühzeit Ostmitteleuropas 2,1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa 2016 (GWZO/IAE PAN/IA UR) 2016, t. I, s. 13-51.

W ramach projektu *Złote jabłko polskiej archeologii...* powstaje siedem tomów o łącznej objętości ok. 4600 stron. Od 2017 w redagowaniu tej ogromnej ilości tekstów pomaga mi Barbara Chudzińska oraz Juliane Sellenk. Dziś trudno mi sobie po prostu wyobrazić jak – bez opanowania a przede wszystkim pracowitości obu Pań – miałby wyglądać finisz prac nad publikacjami o Grodach Czerwieńskich. Podkreślić tu należy wkład Barbary Chudzińskiej, która sama będąc archeologiem-mediewistą w ogromnym stopniu uporządkowała dane bibliograficzne kilku publikowanych w tej książce studiów.

Oczywiście na różnych etapach powstawania poszczególnych tekstów mogłem liczyć na Tomasza Dzieńkowskiego, Iwonę Florkiewicz, Jürgen'a Heyde, Katarzynę Kuźniarską, Aleksandra Musina, Jarosława Poholarskiego oraz Magdalenę Rzućek.

Wszystkie artykuły tworzące niniejszą książkę publikowane są w języku polskim oraz angielskim (w trzech wypadkach niemieckim). Tłumaczenie wspomnień Andrzeja Abramowicza oraz Jerzego Gąssowskiego na język niemiecki jest zasługą Katarzyny Łyp a przede wszystkim Doris Wollenberg oraz Juliane Sellenk. Tłumaczenia na język angielski ogromnej większości prezentowanych tu opracowań dokonała Anna Kinecka, część artykułu Katarzyny Błachowskiej przełożył Maciej Zakrzewski. Autorką tłumaczenia tekstu o XIX-wiecznych opisach Czermona jest Anna Sosenko, wywiadu z Jerzym Okuliczem-Kozarynem Paweł Zagórski. Odsłuchanie i spisanie tego wywiadu jest dziełem Anny Rec. Tłumaczenie artykułu Christiana Zschieschanga na język polski dokonała Joanna Kalicka oraz Barbara Chudzińska.

Przygotowanie materiału ilustracyjnego publikowanego w niniejszym opracowaniu to zasługa poszczególnych Autorów, ale przede wszystkim Jolanty Ożóg oraz Ireny Jordan. Ta ostatnia dokonała także łamania książki *Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona* i przygotowała ją do druku.

Trudu przygotowania recenzji wydawniczych podjęli się Jonathan Shepard (Cambridge) oraz Thomas Wunsch (Passau) za co należą im się specjalne podziękowania.

Każdy z Autorów niniejszego wydawnictwa przyzwyczajony jest do nieco innego sposobu zapisu wschodnioeuropejskich nazw własnych w alfabecie łacińskim. Archeolodzy, historycy, historycy sztuki przywykli także do różnych sposobów cytowania literatury przedmiotu. Redakcja starała się nadać książce jednolity charakter, niemniej jednak zwłaszcza opracowania Katarzyny Błachowskiej i Andrzeja Janeczka przygotowano nieco odmiennie. Na końcu obu tomów (książka składa się z dwóch części), znajdują się indeksy (konkordancja), co winno umożliwić szybką identyfikację poszczególnych postaci i miejscowości.

Książka *Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona* jest wyrazem fascynacji jej redaktora historią, i tą średniowieczną, i tą współczesną. Nie powstałaby gdyby nie współpraca z całą grupą osób znanych mi niekiedy (na etapie przygotowywania wniosku grantowego) jedynie z literatury. Takie postępowanie – współpraca z „nieznajomymi” – niesie za sobą spore ryzyko ale też umożliwia wyjście poza własny krąg zawodowy. Wymaga sporo determinacji, przede wszystkim jednak ciekawości „innych” – ludzi i dyscyplin badawczych. To zainteresowanie „innymi” zawdzięczam Jadwidze Kozub-Dudek, krakowskiemu psychologowi a prywatnie mojej Mamie. Jej też dedykuję trud zredagowania niniejszej książki.

Lipsk – Rzeszów, 9 XII 2017
Marcin Wołoszyn